

HANS LILJESON:

Föräldrarätt utan förbehåll

Sverige gjorde visst förbehåll mot föräldrars rätt att bestämma ifråga om barns religiösa undervisning, så som denna rätt uttrycks i Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna. Regeringen har dock i åtskilliga fall fått ge efter i denna sak. Dr jur Hans Liljesson klargör, att sedan Sverige nu godkänt en FN-konvention med samma innebörd, har förbehållet mot Europakonventionen i sak förfallit och bör återkallas. Föräldrar kan och bör numera utkräva sin rätt vare sig det gäller deras barns religionsundervisning eller sexualundervisning, och om regeringen går emot dem kan de klaga hos FN.

All diskussion om föräldrarätten har sin naturliga utgångspunkt i den rätt som den civiliserade världen tillerkänner barnen. Enligt 1959 års FN-deklaration om barnets rättigheter "skall barnets intresse och bästa vara bestämmande för dem som har ansvaret för dess uppfostran och utbildning; detta ansvar åvilar i främsta rummet barnets föräldrar".

Ur denna deklaration brukar två viktiga principer härledas, nämligen dels föräldrars skyldighet att handla i sina barns intresse och dels föräldrarnas rätt att – för att på bästa sätt kunna uppfylla sin nyssnämnda skyldighet – välja den undervisning som skall ges åt barnen. I själva verket fullgör föräldrarna således en dem åvilande skyldighet när de hävdar den numera så omdiskuterade föräldrarätten.

Föräldrarättens princip hade redan tidigare formulerats i den av FN:s generalförsamling år 1948 antagna allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna. Denna förklaring fastslår i artikel 26 att rätten att välja den undervisning, som skall ges åt barnen, i främsta rummet tillkommer deras föräldrar. Varför har man då ansett denna föräldrarätt så viktig att den tilldelats rang av mänsklig rättighet?

Förklaringen ligger däri att de fascistiska och kommunistiska regimerna under 1930-talet grovt missbrukat den allmänna skolundervisningen för egna politiska och ideologiska syften. Under efterkrigstiden har man därför sagt sig att barnen har en självklar rätt att för framtiden bli skyddade mot ideologisk propaganda i skolan och mot den auktoritära miljö, som där kan växa fram i hägnat av en ensidig och likriktad åsiktsbild-

ning. Även de som utarbetade Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna fann ökat och internationellt sanktionerat föräldrainflytande vara den viktigaste garantin mot en utveckling, där en totalitär regim systematiskt och med teknikens moderna hjälpmedel försöker indoktrinera barnen.

I Sverige går skiljelinjen i fråga om föräldrainflytandet just nu mellan å ena sidan den regerande socialdemokratin, som tycks mena att barnen ägs av samhället, och å andra sidan anhängarna av den traditionella uppfattningen att barnen tillhör familjen. Till följd av det socialistiska maktinnehavet har utvecklingen hittills gått i vänsterns favör; obestriddigt är att privata skolor tvingas upphöra och att nya förbjuds – detta sistnämnda to m i strid mot skollagen såsom ett färskt exempel från Norrköping visar. Genom förskolan skall barn i allt lägre åldrar tas om hand och uppfostras av samhället, medan för äldre barn skoldagen förlängs med "obligatoriska fritidsaktiviteter". Föräldrainflytande innanför skolans murar accepteras inte ens i den blygsamma form SIA-utredningen hade föreslagit. Annat vore inte heller att vänta; en regeringsrepresentant, statsrådet Sven Moberg, har för några år sedan offentligen betecknat det som helt otänkbart att direkt föräldrainflytande skulle få förekomma i skolan.

Karakteristiskt för utvecklingen är vidare att de, som i samband med den senaste grundlagsreformen påyrkade att föräldrarätten skulle inskrivas i grundlagen, inte vann gehör för sina krav. Sälunda hade Högsta domstolen påyrkat en grundlagsben-

stämmelse om rätt för föräldrar att själva sörja för barnens undervisning i hemmet eller annorstädes, vilket enligt HD vore motiverat även i vårt land "mot bakgrunden av erfarenheter från länder, där en auktoritär statsmakt med alla medel varit verksam för att bibringa ungdomen en viss åskådning".

Internationella konventioner

Mot denna bakgrund är det förklarligt att en känsla av vanmakt och otrygghet griper omkring sig. Man söker efter de yttersta gränserna för den statliga maktutövningen, men när inga sådana tycks finnas på det nationella planet, blir det naturligt att söka dem i de internationella konventioner som Sverige förbundet sig att respektera. Dessas innehåll är svårtillgängligt för de flesta. Därför skall i det följande försök göras att närmare belysa vad den internationella föräldrarätten kan innebära för vårt vidkommande.

Föräldrarätten kan sägas ha två huvudspekter, nämligen dels rätten att ordna undervisning enskilt eller i privatskolor, dels i andra hand föräldrars rätt att inom de existerande skolformerna få sina önskemål om undervisningens utformning beaktade, dvs i praktiken genom befrielse från oacceptabla undervisningsmoment i den allmänna skolan. Denna framställning tar närmast sikte på den sistnämnda aspekten, som ju berör det stora flertalet och som på sikt säkerligen kommer att ge upphov till allt starkare meningsmotsättningar.

År 1953 godkände Sverige en tilläggsartikel till den Europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna, enligt vilken staten

skall "respektera föräldrarnas rätt att tillförsäkra sina barn en uppfostran och undervisning som står i överensstämmelse med föräldrarnas religiösa och filosofiska övertygelse". I samband därmed gjorde Sverige emellertid förbehåll innebärande *dels* att Sverige inte kan medgiva föräldrar rätt att under hänvisning till sin filosofiska övertygelse för sina barn erhålla befrielse från skyldigheten att delta i delar av de allmänna skolornas undervisning, *dels* att befrielse från skyldigheten att delta i samma skolors kristendomsundervisning endast kan medgivas för barn med annan trosbekännelse än svenska kyrkans, för vilka tillfredsställande religionsundervisning är ordnad.

Den officiella svenska attityden synes vara att tilläggsartikeln i princip inte har någon giltighet för vårt vidkommande. För det första behöver ju någon hänsyn inte tas till önskemål baserade på föräldrarnas "filosofiska" övertygelse, eftersom det svenska förbehållet skulle sätta tilläggsartikeln ur spel på denna punkt. I enlighet därmed skulle föräldrar exempelvis inte kunna få barnen befriade från skolans traditionella historieundervisning under åberopande av en avvikande historieuppfattning eller från biologiuundervisningen med hänvisning till avståndstagande från Darwins utvecklingslära.

För det andra hävdas officiellt att religionsundervisningen i svenska skolor numera är objektiv och neutral i förhållande till olika trosuppfattningar och att på grund därav undervisningen inte kan stå i strid med några föräldrars religiösa övertygelse. Obligatorisk närvaroplikt skulle därför inte heller kunna strida mot tilläggsartikelns "re-

ligiösa" del. På denna punkt förklaras det svenska förbehållet numera av att religionsundervisningen i Sverige betraktades som konfessionell vid tiden för tilläggsprotokollets tillkomst.

Den officiella inställningen till trots har regeringen inte återkallat de tillstånd att i skolornas ställe ombesörja religionsundervisning, som meddelats katolska kyrkan och några mosaiska församlingar i Sverige. Det torde bero på att regeringen i själva verket blivit medveten om att den egna doktrinen om religionsundervisningens objektivitet inte är förenlig med tilläggsartikeln och rådande rättsuppfattning inom övriga konventionsstater. Detta var också anledningen till att regeringen i slutet av 1972 under pågående process med "S:t Martins församling" inför Europarådet i Strasbourg gav vika för föräldrarnas och detta samfunds krav på att få driva egen religionsundervisning för barn inom samfundet. Utbildningsminister Ingvar Carlsson förklarade regeringens reträtt med att det gällde en "mycket liten grupp" och att Europarådet är till för "något större frågor", samtidigt som han sade sig vara säker på att regeringen hade vunnit om frågan förts till sin spets. Icke desto mindre såg sig regeringen tvungen att i samband därmed utfärda flera administrativa författningar ("Lex S:t Martin") för att tillgodose denna lilla grupps rätt till egen religionsundervisning.

I fråga om befrielse från religionsundervisningen måste alltså skiljas mellan teori och praktik. Att "S:t Martin" ännu inte fått några spektakulära efterföljare torde bottna i svenska föräldrars rädsla att stöta sig med

myndigheterna. Hur annars förklara 1970 års kyrkomötes utredningsnämnds konstaterande att *betydande grupper* bland kyrkans medlemmar betraktar det nuvarande skolsystemet med dess religionsundervisning som otillfredsställande och att en del upplever denna undervisning, sådan den i praktiken utformas, som ett åsiktmässigt tvång och som ett hinder för en framväxande kristen tro?

FN-konventionerna

Nästa steg i föräldrarättens internationella utveckling togs 1960 i och med tillkomsten av Unesco-konventionen mot diskriminering inom undervisningen, vilken godkändes av Sverige 1967. Enligt denna är de fördragsslutande staterna ense om att det är "väsentligt" att respektera föräldrars frihet att "på ett sätt som överensstämmer med formerna för landets rättstillämpning tillförsäkra barnen en religiös och moralisk uppfostran i enlighet med deras egen övertygelse". Formuleringen är relativt allmänt hållen och accepterades från svensk sida med en kort hänvisning till att den dåmera införda "objektiva" religionsundervisningen i svenska skolor inte lade hinder i vägen för godkännande. Förbehåll var inte tillåtna vid godkännande av denna konvention, som följande inte medger individuell klagorätt till någon övernationell instans.

Intressantare ur föräldrarättens synpunkt är 1966 års FN-konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, som trädde i kraft så nyligen som den 3 januari 1976 i och med att den godkändes av stipulerade 35

stater. Denna konventions bestämmelser om undervisning kan ses som en konkretisering av artikel 26 i FN:s inledningsvis omnämnda allmänna förklaring av år 1948. I den nya konventionens artikel 13 mom 3 stadgas sålunda kategoriskt att

"konventionsstaterna förpliktar sig att respektera föräldrars ... frihet att tillförsäkra sina barn den religiösa och moraliska uppfostran, som står i överensstämmelse med deras egen övertygelse."

Parentetiskt må redan här förutsäckas att medan det i Europakonventionen talas om "uppfostran och undervisning", nämner FN-konventionen bara "uppfostran". I sak gör detta emellertid ingen skillnad, då det av FN-konventionens förarbeten framgår att begreppet "undervisning" ansågs helt rymmas inom det vidare begreppet "uppfostran".

Ur föräldrarättens synpunkt torde den praktiska betydelsen av FN-konventionen huvudsakligen ligga i dess indirekta verkan på tillämpningen av Europakonventionen, varom mera nedan. FN-konventionen medger nämligen inte individuell klagorätt till någon övernationell instans. Det kommer däremot en annan FN-konvention att göra, den av 1966 om medborgerliga och politiska rättigheter, som trädde i kraft den 23 mars 1976. Denna sistnämnda konventions artikel 18 mom 4 har samma ordalydelse som den ovan citerade passusen i artikel 13 mom 3 i FN-konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Skillnaden består däri, att den enskilde enligt särskilda bestämmelser får rätt att få klagomål över eventuella kränkningar prövade av en inom

FN upprättad kommitté för de mänskliga rättigheterna, som bla skall ha till uppgift att "framföra sina synpunkter till vederbörande stat" och avge årliga rapporter till generalförsamlingen.

Sverige har inte, ehuru möjlighet därtill funnits, gjort något förbehåll mot artiklarna 13 respektive 18 i FN-konventionerna. I 1971 års proposition till riksdagen om konventionernas godkännande upprepades bara argumentet att religionsundervisningen i svenska skolor såsom objektiv inte kan stå i strid med föräldrarnas rättigheter enligt konventionstexten. En reservation i stil med förbehållet mot Europakonventionens tilläggsartikel hade dessutom i den just då pågående tvisten med S:t Martins församling kunnat tolkas som att regeringen underkände sin egen doktrin om religionsundervisningens objektivitet.

I fråga om "religiös" uppfostran och övertygelse som grund för befrielse från viss undervisning har FN-konventionerna egentligen bara medfört den ändringen i föräldrarätten, att föräldrar i framtiden skall kunna välja mellan Europarådskommisionen och FN-kommittén för de mänskliga rättigheterna som klagoinstans, om regeringen inte skulle medge sökt befrielse.

Vad är "moralisk" uppfostran?

Vilka föräldrarättigheter innehåller då andra ledet i FN-konventionens artikel 13 mom 3, där det talas om barnens "moraliska" uppfostran (att jämföras med Europakonventionens uttryck "filosofiska" övertygelse)? Först må bara konstateras, att någon klar gräns

mellan religiösa och moraliska (etiska) uppfattningar naturligtvis inte existerar; genom den fortskridande sekulariseringen kan antas att åtskilliga företeelser efter hand förskjuts från den religiösa över till den moraliska sfären. Att begreppet "religiös" har samma innebörd i båda konventionerna torde vara helt klart.

Det ursprungliga utkastet till konventionstext år 1954 upptog endast begreppet "religiös uppfostran" som föremål för konventionens skydd. Under det fortsatta arbetet inom vederbörande FN-kommitté föreslogs tre år senare i stället formuleringen "religiösa och moraliska uppfostran". Från ett håll motsatte man sig detta tillägg med motivering att lydelsen enligt det ursprungliga utkastet vore tillräcklig till förhindrande av doktrinär undervisning. Andra var emellertid av motsatt uppfattning och krävde att tillägget skulle godkännas. Särskild omröstning härom påyrkades, och kommitténs majoritet voterade därvid för bibehållande av de betydelsefulla orden "och moraliska" i den slutliga konventionstexten. Vad avses därmed?

Mest näraliggande exempel för vårt vidkommande är naturligtvis skolans obligatoriska undervisning i sexual- och samlevnadsfrågor. En del föräldrar i Sverige ställer sig i dag avvisande till denna och så lär i ännu högre grad bli fallet om sexualundervisningsutredningen USSU:s förslag från 1974 skulle genomföras. Som framgår av remissyttrandena torde särskilt invandrarbarns föräldrar då komma att ställa krav på befrielse från skolans sexualundervisning och därvid söka stöd i föräldrarätten. Föräldra-

rätten har överhuvudtaget inte tagits upp av utredningen. Dennas sekreterare har emellertid i ett debattinlägg (BARN 1975 nr 8) på tal om föräktenskapligt samliv, abort och användning av preventivmedel försäkrat att minoriteter med annan åsikt såsom t ex katolska invandrare ska "kunna räkna med att skolan inte tar parti mot dem". Får skolan verkligen ta parti mot någon enda människa i en moralfråga som denna? Står vi här inför ett nytt exempel på "objektiv" undervisning?

I vad mån överensstämmer då de "moraliska" uppfattningarna enligt FN-konventionerna och den "filosofiska" övertygelsen enligt Europa-konventionen? Beträffande denna senare kan nämnas, att danska föräldrar klagat hos Europarådskommissionen i Strasbourg över att deras barn inte befriats från den allmänna danska skolans obligatoriska sexualundervisning. Föräldrarna har därvid åberopat både sin religiösa och sin filosofiska övertygelse. Kommissionen har förklarat att deras framställning kan upptas till prövning. Fallet tyder på att sexualundervisning delvis skall betraktas som en "filosofisk" fråga. För svenskt vidkommande antyds i en proposition 1953:32 att moment i biologiundervisningen skulle kunna hänföras till "filosofisk" övertygelse.

Europarådskommissionens vice ordförande har i ett uttalande om innebörden av ordet "filosofisk" i tilläggsartikeln framhållit två andra betydelser, dels en ideologisk där ordet täcker åsikter och attityder riktade mot totalitära och andra förkastliga ideologier, dels en icke-religiös där ordet täcker agnostiska och anti-religiösa åsikter. Till ideologiska meningsriktningar av "filoso-

fisk" karaktär skulle man också enligt nyssnämnda proposition kunna hänföra föräldrars historieuppfattning, marxistisk eller annan. Den gjorda inventeringen får anses visa, att innebörden av begreppen "moralisk" och "filosofisk" övertygelse i de båda konventionerna på väsentliga punkter praktiskt taget överensstämmer.

Svenska förbehåll

Nästa fråga blir, om Sveriges förbehåll beträffande Europakonventionens tilläggsartikel fortfarande står sig. Det torde vara unikt om en stat, som är ansluten till flera konventioner innehållande en och samma rättighetsgaranti, skulle underlåta att återkalla ett tidigare förbehåll mot denna garanti i en av konventionerna.

Bland folkrättsexperter har den meningens uttalats att en stat, som ansluter sig till en konvention och därvid gjort förbehåll mot någon eller några bestämmelser i konventionen, principiellt är skyldig eftersträva att ändra de interna lagbestämmelser, som nödvändiggjort förbehållet, på sådant sätt att detta kan återkallas och konventionen tillämpas i full utsträckning. Enligt denna princip handlade Norge, som hade reserverat sig mot artikel 9 i Europakonventionen på grund av norsk grundlags förbud mot jesuiters verksamhet i Norge. Detta grundlagsförbud upphävdes 1956, varefter Norge återkallade sin reservation, detta oaktat någon uttrycklig förpliktelse härtill inte finns inskriven i konventionstexten.

Genom att Sverige förbehållslöst godkänt artikel 13 mom 3 i FN-konventionen är den

däri stadgade föräldrarätten från den 3 januari 1976 i princip införlivad med gällande svensk rätt. Sverige kan därmed anses ha anpassat sin lagstiftning också till Europakonventionens tilläggsartikel, och Sveriges förbehåll mot denna bör då formellt återkallas. I motsats till Norge i ovannämnda fall är Sverige folkrättsligt förpliktat att effektuera denna återkallelse på grund av uttryckliga bestämmelser i FN-konventionen. Dess artikel 2 mom 1 förpliktat nämligen staterna att förverkliga de i konventionen inskrivna rättigheterna "i sin helhet genom alla därtill ägnade medel, i synnerhet genom åtgärder på lagstiftningens område" till vilket artikel 23 lägger "avslutande av konventioner" såsom lämpliga internationella åtgärder. Och skulle regeringen ändå formellt fasthålla vid förbehållet och åberopa detta mot enskild klagande inför Europarådskommissionen, bryter regeringen mot FN-konventionens artikel 5, som förbjuder en stat att "utföra handling ('any act') som syftar till att tillintetgöra någon av de fri- eller rättigheter, som inskrivits i konventionen".

Spörsmålet kan också diskuteras utifrån Europakonventionen själv. Enligt ordalydelsen i det svenska förbehållet kan Sverige inte medgiva befrielse i aktuella hänseenden på grund av innehållet i (då) gällande skolförfattningar. Sedan grunden för detta hinder nu bortfallit genom att skolförfattningarna överensstämmer – eller från svensk sida i vart fall måste tolkas såsom överensstämmande – även med Europakonventionens tilläggsartikel, leder den enda rimliga tolkningen av förbehållet självt till att detta nu-

mera bara kvarstår som en död bokstav. Tack vare FN-konventionens ikraftträdande har Sverige således nu att leva upp till den föräldrarätsstandard, som Europakonventionens tilläggsartikel i lika mån uppställer.

Åsiktsfriheten kontra falsk objektivitet

Ju mer ideologiskt och kontroversiellt stoff skolpolitikerna släpper in i skolan, desto större blir möjligheterna att manipulera barnen och sätta åsiktsfriheten ur spel. Desto angelägnare då att också sprida kännedom om föräldrarätten och de regler, som skall skydda denna och därmed ytterst demokratin.

I morgon kan striden gälla obligatorisk undervisning i marxism. Redan i dag har vi obligatorisk sexualundervisning, som många finner oacceptabel, och därtill USSU. Där bör svenska föräldrar – oavsett religiös uppfattning – nu ha fått samma möjligheter som de danska att få sin sak prövad inför Europarådet, om befrielse från sådan undervisning skulle vägras. Och då FN-konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter nyligen trätt i kraft, kan föräldrarna alternativt dra frågan inför FN-kommittén för de mänskliga rättigheterna. Med tanke på prejudikatet "S:t Martin" kan regeringen knappast återkomma och hävda ännu en doktrin, nu att sexualundervisningen såsom "objektiv" eller som ren "faktaupplysning" inte kan stå i strid med några föräldrars religiösa eller filosofiska övertygelse. Objektivitetens täckmantel är inte outslitlig.